

КОРЕКЦІЯ ДИЗОРФОГРАФІЧНИХ ПОМИЛОК В УЧНІВ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ (5 – 6 КЛАСИ)

Зоряна Пригода, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
м. Київ, Україна, Prigoda_1986@mail.ru

У статті представлено аналіз наукових джерел, розглянуто поняття дизорфографія, що є одним із видів мовленнєвих порушень, розкрито структуру орфографічної навички. Розроблено та експериментально перевірено ефективність поетапної, диференційованої корекційно-попереджувальної методики із формування орфографічно грамотного письма у школярів із тяжкими порушеннями мовлення, що навчаються у 5 – 6 класах. Результативність основних напрямів корекційно-попереджувального впливу запропонованої методики забезпечено врахуванням виявлених механізмів порушень, спрямуванням основного корекційного впливу на розвиток і вдосконалення структурних компонентів орфографічної навички з урахуванням механізмів їх порушення, а також з опорою на збережені компоненти психологічної структури писемного виду діяльності.

Ключові слова: орфографічна пильність, орфографічна навичка, орфографічні дії, тяжкі порушення мовлення, дизорфографія.

Зоряна Пригода, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Київ, Україна

Коррекция дизорфографических ошибок у учащихся с тяжелыми нарушениями речи (5 – 6 классы)

В статье представлен анализ научных источников, рассмотрено понятие дизорфография, что является одним из видов речевых нарушений, раскрыта структура орфографического навыка. Разработана и экспериментально проверена эффективность поэтапной, дифференцированной коррекционно-предупредительной методики по формированию орфографически грамотного письма у школьников, обучающихся в 5 – 6 классах с тяжелыми нарушениями речи. Результативность основных направлений коррекционно-предупредительного воздействия предложенной методики обеспечено учетом выявленных механизмов нарушений, направлением основного коррекционного воздействия на развитие и совершенствование структурных компонентов орфографического навыка с учетом механизмов их нарушения, а также с опорой на сохраненные компоненты психологической структуры письменной вида деятельности.

Ключевые слова: орфографическая зоркость, орфографический навык, орфографические действия, тяжелые нарушения речи, дизорфография.

Zoriana Pryhoda, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Correction of dysorthography mistakes of students with hard speech disorder (5 – 6 grade)

The article presents the analysis of scientific sources, reviews the concept of dysorthography, which is a type of speech disorders, reveals the structure of orthographic skill. Developed and tested the effectiveness of a phased, differentiated correctional and preventive methods of formation of orthography among

pupils of grades 5-6 with severe speech disorders. Effectiveness of the main directions of correction and prevention impact of the proposed methodology is provided with taking into account the identified mechanisms of disorder, directing by main correctional impact on the development and improvement of the structural components of orthographic skills considering the mechanisms of their disorder, and based on saved components of psychological structure of written activity. A method consists of two directions which contain successive stages of work. The first direction is forming of phonological link of orthographic skill by: the focusing of attention to the sound design of speech, which takes place in the comparison process of sounding and meaning of the word. In a method tasks are offered on development of attention to formal units of language, from forming of control after voice design of speech; forming of phoneme paradigms (orthographic vigilance) in the monitoring of students in sound composition of words, in which the phoneme is in strong and weak positions. The second direction is carried out, forming the morphological of orthographic skill by: the focus attention on grammar design of speech, which is based on a comparison of derivative and formative words meaning; forming of operations of morphological analysis on the material of well-learned morpheme, and then - on the undeveloped, their comparison in sounding and isolation of common morpheme, formation of word-building skills, lexical analysis, and the gradual formation of spelling vigilance (updating rules on specific orthogram, morphological analysis, recalling of the relevant rules, decisions, correct mistakes (self-control above the own writing).

Keywords: spelling vigilance, orthographic skill, orthographic actions, hard speech disorder, dysorthography.

Одним із засобів здобуття шкільних знань і важливим знаряддям спілкування є оволодіння учнями писемним мовленням, у якому одне з провідних місць посідає орфографічна грамотність. Проведений нами науково-теоретичний аналіз літератури (Л. Бартеневої, Т. Візель, О. Гриненко, Е. Данілавічюте, І. Колповської, О. Корнева, Р. Лалаєвої, О. Логінової, М. Медведєва, Л. Парамонової, І. Прищепової, І. Садовнікової, Н. Серебрякової, О. Смірної, В. Тарасун, Л. Токаревої, Т. Туманової, С. Цейтлін, С. Шаховської, М. Шевченко, М. Шеремет, Л. Шуйфер, О. Ястребової та ін.) свідчить про те, що однією з найважливіших проблем сучасної логопедії є попередження та корекція порушень писемного мовлення у школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Встановлено, що вміння учнів грамотно та послідовно висловлювати свої думки в усній та писемній формах є важливим компонентом усього процесу навчання. Недостатня сформованість складових мовленнєвої системи у дітей із мовленнєвими порушеннями суттєво ускладнює процес оволодіння грамотним письмом.

Дослідження Д. Богоявленського, С. Жуйкова, М. Львова, О. Петровської, Т. Рамзаєвої, М. Рождественського, Г. Сухобської та ін. свідчать про те, що в основі грамотного письма лежить сформованість *орфографічної навички* (ОН), яка визначається як автоматизована, багаторівнева, складна дія, до структури якої входить низка простих дій і вмінь: помітити орфограму, визначити її тип, пригадати правило написання, застосувати правило на письмі, здійснити контроль за написанням. Недостатня сформованість зазначеної навички, що зумовлює виникнення стійких порушень морфологічного принципу письма, у логопедичній літературі називається *дизорфографією* [3, 4].

Дизорфографія як специфічний розлад мовних здібностей школярів характеризується наявністю різних типів орфографічних помилок, що мають тенденцію до стійкого прояву [3]. Зазначене поліморфне порушення є складним і обумовлене недорозвитком низки як мовних, так і психічних функцій. Дизорфографічні порушення проявляються у несформованості в учнів базових компонентів грамотності, до яких можна віднести розвинене мовлення та сформоване на цій основі «мовне чуття», володіння довільними ді-

ями з мовними одиницями (тобто метамовними навичками) та повноцінне психологічне забезпечення довільних дій із мовними одиницями (функції та операції уваги, пам'яті, мислення, що постійно супроводжують мовну діяльність грамотне письмо).

Аналіз та узагальнення вітчизняних і зарубіжних джерел з проблеми дослідження грамотного письма (Л. Бартенева, Т. Візель, О. Гриненко, І. Колповська, О. Корнєв, Р. Лалаєва, О. Логінова, Л. Парамонова, І. Прищєпова, І. Садовнікова, Н. Серебрякова, О. Смірнова, В. Тарасун, Л. Токарева, Т. Туманова та ін.), результати власної експериментальної роботи, вивчення практичного досвіду навчально-корекційної роботи з учнями із тяжкими порушеннями мовлення створили необхідну базу для розробки корекційно-розвивальної методики, в основу якої покладено комплекс корекційних засобів, спрямованих на подолання дизорфографічних помилок. Запропонована методика складається із двох напрямів:

I. Формування фонологічної ланки орфографічної навички:

- спрямованість уваги на звукове оформлення мовлення, що відбувається шляхом порівняння звучання та значення слова. Пропонуються завдання на розвиток уваги до формальних одиниць мови, з формування контролю за звуковим оформленням мовлення;

- формування фонемних парадигм (орфографічної пильності) у процесі спостереження учнів за звуковим складом слів, у яких та сама фонема знаходиться в сильній і слабкій позиціях.

II. Формування морфологічної ланки орфографічної навички:

- спрямованість уваги на граматичне оформлення мовлення, що відбувається на основі порівняння слів за значенням похідних і твірних слів;

- формування операцій морфологічного аналізу на матеріалі спочатку добре засвоєних морфем, а після цього – на незасвоєних, порівняння їх за звучанням і виокремлення спільної морфеми, формування навичок словотвірного, лексичного аналізу, а також поетапне формування орфографічної пильності (актуалізація правила на конкретну орфограму, морфологічний аналіз, пригадування відповідного правила, прийняття рішення, виправлення помилки (самоконтроль над власним написанням)).

Навчання *на першому етапі* проводилось з опорою на слуховий аналізатор, розвиток слухової уваги, пам'яті, контролю із використанням різноманітних прийомів наочного моделювання. *На другому етапі* зміст навчання вдосконалювався через поступове усунення слухової опори та спрямування уваги на зоровий аналізатор, розвиток зорових функцій (уваги, пам'яті, зорового контролю). *На третьому етапі* закріплювалися та вдосконалювалися орфографічні вміння на основі комбінування зорового та слухового аналізаторів шляхом самоконтролю.

Корекційне навчання ми розпочинали із *формування фонологічної ланки орфографічної навички*, адже оволодіння морфологічним принципом письма відбувається лише за умови достатнього рівня сформованості фонологічного компоненту лінгвістичної компетентності, що є підґрунтям для повноцінного розвитку фонематичних процесів, слухової уваги та самоконтролю. Зазначені мовленнєві структури сприяють достатньому розвитку вміння помічати фонетичні та морфологічні чергування у словах, які є невід'ємною частиною формування однієї зі складових орфографічної навички [4; 5]. Метою зазначеного напрямку є формування в учнів із ТПМ уваги до фонематичних елементів мовлення, операції фонематичного аналізу, фонемних парадигм. Першим етапом цього напрямку є формування спрямованості уваги на *звукове оформлення мовлення*, що є однією з основних умов формування грамотного написання. Провідним завданням початкового етапу корекційного навчання було формування в учнів уваги до фонетичних елементів мовлення, що відповідає першій складовій орфографічної навички (орфографічній

пильності). У процесі шкільного навчання зазначена навичка формується в результаті багаторазових повторювань та усвідомлення простих умінь, а саме: фонематичного та складового аналізу, виокремлення морфемного складу слова на основі граматичних знань, виділення зі слова орфограми тощо. Автоматизація простих дій і умінь, що лежать в основі орфографічної навички, відбувається під час виконання різних видів вправ з опорою на слуховий, зоровий та мовно-руховий аналізатори [1; 2]. Матеріал для таких завдань добирався зі спеціально допущеними помилками.

Пропонуємо розглянути комплекс завдань, спрямованих на поліпшення писемної грамотності школярів із ТПМ.

Метою запропонованого завдання 1 є формування в учнів слухового контролю над звуковим оформленням мовлення. Матеріалом для завдання слугували слова-пароніми та римовані тексти.

Завдання 1

Інструкція: послухай уважно римований вірш та оціни його правильність.

*У зеленому лісочку
Під мережаним листочком
Червоніє невеличка
Стіла ягідка синичка (суничка).*
(М. Таран)

У дослідженнях Р. Лалаєвої, В. Орфінської, Є. Соботович та ін. процес формування фонематичного аналізу відбувається на підґрунті достатньо сформованого морфологічного аналізу, що засвоюється на практичному рівні набагато раніше, ніж фонематичний. Це пов'язано з тим, що морфема, на відміну від фонем, завжди несуть у собі певне значення.

Спрямованість уваги учнів на фонетичне оформлення морфем дає можливість усвідомити мотивоване значення морфологічних елементів і є першим кроком до розуміння лексичного значення конкретного мовного елемента. Корекційна робота, спрямована на формування фонематичного аналізу, проводилася нами за методикою Е. Данілавічюте, що представлена у її наукових доробках [4]. Також робота проводилася із виокремлення спільного звучання в словах з урахуванням сильної та слабкої позиції звуків залежно від способу їх творення: голосного звука на початку слова (наголошеної та ненаголошеної позиції); приголосного звука на початку слова та в середині (шиплячих, губних тощо). Завдання проводилися з опорою на слухове сприймання і власне промовляння.

Другий етап корекційного навчання розпочинався із *формування фонемних парадигм*, які є важливою складовою орфографічної навички і відіграють специфічну роль в умінні помічати у мовленні різні варіанти звучання однієї й тієї ж фонемі. Це, зокрема, є підґрунтям для розвитку першої складової орфографічної навички – орфографічної пильності, за допомогою якої учні швидко знаходять у тексті слова з орфограмами.

Уміння помічати фонетичні чергування тісно пов'язане зі сформованістю слухового сприймання, слухової уваги, слухової пам'яті. Крім цього, в учнів має бути сформований морфологічний аналіз, фонетичний аналіз, достатній обсяг словникового запасу, уміння усвідомлено оперувати як звуковим, так і морфологічним складом слова.

За дослідженнями науковців, орфографічна пильність є досить складним психологічним утворенням, що потребує розвитку всіх складових мовної системи. Корекційна робота у цьому напрямі буде ефективною, якщо проводити її після завершення формування усіх структурних компонентів ОН на заключному етапі експерименту [4; 5; 6].

В основі морфологічного принципу письма лежить однакове написання морфеми, незалежно від тих фонетичних умов, у яких вони знаходяться. Отже, варто сформувати в учнів уявлення про те, що орфографічна і орфоепічна вимови можуть на письмі не збігатися. Учні пропонують послухати текст зі словами-паронімами, у яких зміна одного звука (букви) призводить до зміни значення всього слова. Формування пильності до орфограм ми розпочинаємо з розвитку слухової уваги, школярі встановлюють різницю у семантиці слова-пароніма, а також визначають, за рахунок чого змінився смисл слова, що спонукає до зміни, а також яку букву треба писати в кожному з цих слів.

Завдання 2

Інструкція: послухай текст і виправ помилки.

1. Продавець розповів про привила й умови ефіктного використання кухонного комбайну.
2. Ця зимельна ділянка була пиридана для обробки.
3. Порядок утвориння виборного округу везначається законами про вибори до відповідних органів.

Завдання 2 (а)

Інструкція: послухай слова, поясни значення поданих співзвучних слів-паронімів. Авторитарний авторитетний, адресант адресат, збірна збірник зібрання.

Метою наступних завдань 3, 3(а), 3(б) є формування умінь розрізняти варіанти орфографічного та орфоепічного звучання фонем. Один із прийомів роботи на цьому етапі пов'язаний зі створенням конфліктної ситуації між звучанням фонем. Учні мають побачити різницю у звучанні тієї самої фонемі в наголошеній і ненаголошеній позиціях.

Завдання 3

Інструкція: послухай уважно слова та скажи, чи правильно вони звучать.

Блезенько (близенько), осилитися (оселитися), хвелюватися (хвилюватися), опенитися (опинитися), грибелька (гребелька), розпетати (розпитати), ривти (ревти), тремати (тримати), зшевати (зшивати), даличнь (далечнь).

Завдання 3 (а)

Інструкція: прочитай речення, встав пропущені літери, поясни правопис слів.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за гор...зонту верхи в...л...т...нського нагромадж...ння хмар, що насувалися з заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, внизу зовсім чорна, а самий верх її здавався жовтим. В...личні, німі, зловісні бл...скавиці горобиної ночі палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар. І все це одб...валося в воді, і здавалося, що ми стояли не на з...млі, що ріки немає, а є міжхмарний темний простір, і ми, розгубл...ні в ньому, мал...нські, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. Природа була ніби в змові з подіями і поп...р...джала нас своїми різкими знаками.

Завдання 3 (б)

Інструкція: спиши слова, встав пропущені літери.

Розд...влятися, т...хнічний, гал...рея, пробл...матичний, кр...вавий, стр...міти, заб...рати, невм...рущий, завм...рати, т...рплячий, прод...ш...вити, мат...мат...ка, усвідомл...ний, зб...р...гти, кр...тичний, б...р...жливий, нем...лосердний, пов...ртатися, уц...мити, неприм...рениий, справ...дливий, м...нулий, тр...мтіти, дзв...нить, ос...литися, зв...чайний, гр...міти, дж...р...ло, вс...р...дині, в...селка, ш...л...стіти, принц...повий.

Після того, як школярі навчаються помічати різні варіанти звучання тієї самої фонемі, треба продемонструвати їм алгоритм послідовних дій для формування вміння знаходити найбільш точний варіант букви. Алгоритм складається з таких послідовних дій: 1) порівняти наголошену і ненаголошену позиції звуку; 2) якщо вони не збігаються, дібрати споріднені слова; 3) пригадати слова, у яких цей звук знаходиться у наголошеній позиції; 4) написати букву, що відповідає саме цьому звуку. Провідне місце у виконанні цих завдань займає слуховий аналізатор.

Завдання 4

Інструкція: прослухай слова та визнач, який сумнівний голосний у словах знаходиться в наголошеній і ненаголошеній позиції; визнач, у якому із цих слів звучання може змінюватися, а в якому ні.

*Бігла кізка по містку,
Збила куряву густу.
Тут листочок, там листочок
Схопить, вхопить і навскач.
Он яка рогата, бач!*

(А. Малишко)

Завдання 5

Інструкція: уважно послухай речення та визнач, який звук ми чуємо у наголошеній позиції.

Вилучення з природного середовища, винищення тварин, занесених до Червоної книги, а також руйнування місць їхнього існування, в Україні карається законом.

Метою наступного завдання є формування вміння самостійно помічати сумнівні голосні, добирати спільнокореневі слова, виокремлювати букву, яку потрібно написати на місці сумнівного голосного.

Завдання 6

Інструкція: запиши словосполучення, вставляючи потрібні літери.

Грунтова з...мля, найглибше оз...ро, довгокоса в...рба, з...лене д...рево, об...режно переходити, в...селий гурт, молодша с...стра.

Вищезапропоновані завдання дадуть можливість об'єднати в одне ціле дії з мовними знаками, володіння теоретичними знаннями, вміння ними користуватися, що є однією зі складових орфографічної навички, а саме здійснення поетапності виконання орфографічних дій.

Другий напрям передбачає формування *морфологічної ланки* орфографічної навички, до якого входять два етапи:

- формування спрямованості уваги на граматичне та морфологічне оформлення мови;
- формування морфологічного і словотвірного аналізу та чітких диференційованих значень парадигматичних граматичних морфем.

Розглянемо перший етап формування усвідомленого орієнтування на морфему як мовну одиницю. У процесі реалізації зазначеного напрямку в учнів мають бути сформовані вміння: а) здійснювати порівняння слів за звучанням і значенням, тобто здатність виокремлювати морфему із складу слова, що мають власне значення; б) встановлювати певне значення морфем (що допоможе спрямувати увагу на морфологічний склад слова, свідомо конструювати слова).

Метою наступних завдань є формування в учнів уміння здійснювати семантичний аналіз, визначати значення морфеми, виділяти утворювальні морфеми, класифікувати слова за спільністю значень (кореня, префікса, суфікса). Робота з формування в учнів усвідомленого орієнтування на морфему як мовну одиницю можна здійснювати на матеріалі:

а) суфіксів різної семантики (зменшувально-пестливих: -ечок-, -очок-, -ечк(а), -очк(а), -к(а, о), -еньк(а, о), -оньк(а), -інк(а), -атк(о); недорослості: -ен(я), -ат(а), -ят(а); одиничності: -инк(а));

б) префіксів (с-, з-, роз-, без-);

в) закінчень іменників, прикметників і дієслів (форми однини та множини; числа іменників і дієслів; відмінкові форми та їх основні закінчення; родові закінчення прикметників і дієслів).

Мовленнєвий матеріал у методиці використовувався у завданнях з метою порівняння двох речень, які містять корелюючі слова (словоформи), що пропонують спочатку попарно, а потім урозкид. Цими завданнями ми намагалися звернути увагу учнів на зміни значення слова, що викликані різним граматичним оформленням. З метою підвищення концентрації уваги школярів до граматичного оформлення мовленнєвого матеріалу завдання пропонувалися у віршованій формі.

Завдання 7

Інструкція: прочитай вірш, закінчи його за допомогою слів-підказок.

*Йшов Іванко у ... (лісок),
Відшукав він там... (грибок):
«Та який маслок хороший,
Покладу його я в ... (кошик)!»*

(О. Полій)

Подальша корекційна робота будувалася з урахуванням посилення уваги учнів до зміни значення слова. Основною метою є формування уміння в учнів визначати значення конкретної словоформи серед конфліктних.

Завдання 8

Інструкція: прочитай текст, встав пропущені слова, використовуючи назви картинок.

У лісі під кущем сидів великий... (заєць). Під великим зеленим кущем сиділи маленькі...(зайчики). На дереві сиділа велика... (сова). У дуплах сплять маленькі... (совенятка).

Завдання 8 (а)

Інструкція: спиши текст, встав пропущені слова, використовуючи назви картинок.

На столі лежала...(книжка). У сумці було багато...(книжок). На дошці лежав ... (олівець). Мама купила коробку кольорових... (олівців).

Наступні завдання дещо ускладнюються за рахунок збільшення обсягу уваги. Матеріалом до них слугували пари твірних і похідних слів.

Завдання 9

Інструкція: прочитай словосполучення, склади з ними речення, запиши їх.

Маленьке лисенятко, дивовижна білочка, голодний собака, сіреньке вовчєня, хитрий лис, галаслива сорока, чорноока білка.

Наступне завдання дасть змогу утворити умови для максимального спрямування уваги учнів на морфологічний склад слова, його граматичне оформлення, що сприяє розумінню диференційованого значення похідних і твірних слів, їхніх граматичних форм.

Завдання 10

Інструкція: прочитай речення, виправ помилки.

Марія дарує квіти (мати). Собака від спеки заховався у (тіні). В Україні двадцять п'ять (області). Учні дали багато правильних (відповіді). Туристи здійснили подорож по всіх (області). Переможців нагородили (медалі). Великі міста є у всіх (області).

Ще одним із прийомів корекційної роботи є спрямування уваги на морфологічне і граматичне оформлення мови.

Завдання 11

Інструкція: прочитай слова, склади з ними речення, запиши.

Велосипед, велосипедом, на велосипеді; скарбниця, скарбницею, скарбниці, прірва, прірвою, прірві, дзвінко, дзвінком, дзвінкою.

Для того, щоб учні на достатньому рівні володіли конструюванням речень, у них мають бути сформовані вміння користуватися в усному мовленні словозміною слів. Саме тому корекційна робота була спрямована на акцентування уваги на різному граматичному оформленні речень, що мають один і той самий лексичний склад.

Завдання 12

Інструкція: прочитай речення, дай відповідь на запитання.

Природа чудодійне джерело, яке живить людину. (Що живить людину? Яке джерело?).

Наступні ряд завдання спрямовані на формування контролю над умінням утворювати формотворчі морфеми. Необхідність таких завдань зумовлена тим, що контроль є одним із засобів розвитку уваги, які, у свою чергу, забезпечують розвиток дії, пов'язаної з оперуванням морфологічними елементами мови. Основною метою завдання є розвиток контролю та самоконтролю в учнів способом використання у мовленні морфологічних одиниць.

Із досліджень українських лінгвістів А. Загнітко, Л. Медведєва, І. Милославського та ін. відомо, що в українській мові є два основні види морфем: словотворчі, за допомогою яких здійснюється формотворчі, що утворюють різноманітні граматичні форми одного й того самого слова. Різнманітними є не тільки функції морфем, а й сфера їхнього вживання у власному мовленні. Засвоєння словотвірних морфем відбувається в процесі оволодіння учнями лексичною стороною мовлення, а формотвірних – його граматичною будовою [3; 4]. У зв'язку з цим у корекційному навчанні ми виокремлюємо два напрями. Спочатку проводиться робота з формування контролю на матеріалі словотвірних морфем, а після цього – формотвірних морфем. До формування контролю словотвірних морфем входить формування спрямованості слухової уваги учнів до використання словотвірних морфем.

Метою наступного завдання є формування уваги до морфологічного оформлення мовлення шляхом порівняння двох слів, які відрізняються між собою однією морфемою, наприклад, суфіксом (дірка – дірочка, їжак – їжаченя тощо).

Завдання 13

Інструкція: добери слова до похідного, твірного слова, запиши їх.

Сад, горіх, зелень, школа, лис; солом'яний, зимувати, весняний, маринований, козеня.

Завдання (14) подається з метою формування контролю за морфологічним оформленням слів у словосполученні та реченні. Важливість цього етапу полягає у тому, що нам потрібно організувати контроль учнів не тільки за відповідністю порівняння слів, а й за дотриманням відповідності значення словосполучення (речення) до морфологічного оформлення.

Завдання 14

Інструкція: уважно прочитай текст, виправ помилки.

Був літній день. На делеві сидіва птаска. Вона голосвно співава. На другому дереві сидів горобці, вони дзобали крихити із годівниці і вешело шебедали.

Наступне завдання подається з метою формування вміння оцінювати правильність висловлювань у запропонованих учителем завданнях, у яких припускаються смислові помилки, пов'язані з неправильним використанням окремих звуків у морфемах. Таке завдання виконується спочатку з опорою на наочність, а після цього – без неї.

Завдання 15

Інструкція: уважно прочитай текст, визнач, яке речення не підходить за змістом.

Про море

Третій день штормить море. Ще недавно таке ніжне й блакитне, воно було тепле й похмуре з білими баранцями на гребенях розгойданих хвиль. Зима була похмурою, холодні вітри пронизували аж до душі маленької тендітної дівчинки. Хвиля за хвилию з шаленою люттю налітали на берег.

(П. Бабанський)

Формування контролю за вживанням формотвірних морфем відбувається за аналогічною схемою, проте має певну специфіку. Так, на першому і другому етапах для формування спрямованості уваги і контролю за використанням морфем, що виражають категорію числа, виду, роду, учнями із ТПМ використовується порівняння двох кореляючих словоформ. Наприклад: вікно – вікна, вухо – вуха, писати – написав.

Формування контролю за використанням відмінкових закінчень здійснюється за іншою схемою, що зумовлено: а) ширшою парадигмою відмінкових закінчень порівняно з морфемами інших граматичних категорій; б) неможливістю здійснення контролю за використанням відмінкових закінчень поза словосполученням або реченням.

Перший напрям передбачає розвиток уваги учнів за використанням відмінкових закінчень. На відміну від попередніх завдань на цьому етапі ми акцентуємо увагу на граматичному оформленні слів, що відбувається не за допомогою порівняння двох кореляючих слів або словоформ, а шляхом доповнення учнями словосполучень або речень.

Метою завдання (16) є акцентування уваги учнів на доборі потрібної парадигми прикметників, іменників I, II, III, IV відміни.

Завдання 16

Інструкція: уважно прочитай, доповни речення словом, спираючись на власний досвід.

Діти раділи своїй ... Олег побачив гарну ... Ручка лежала під... Мама працює на... У небі пролетіла зграя... У нашій країні багато... Діти зраділи новим... На свято Восьмого березня дарують квіти всім... Одарка годує... На птахофермі розводять... Сергій надів...

Андрійко зробив подарунок своїми... Літак пролетів високо над... Весною з'являються бруньки на ... Акробати вміють ходити по... .

Завдання 17

Інструкція: доповни речення словом у потрібній формі.

Дівчинка вийшла з... Мар'янка купила квіти... . Літак летів над... Вже давно не було... . У нашій області безліч... На святі було багато... . Після дзвоника учні розійшлись по... . Гарні оцінки поставили всім... Молотком забивають... . Сашко на канікулах знайшов нових... Вітер віє над... У Олени батьки працюють... Дорослі прийшли на свято зі своїми... Діти в зоопарку каталися на...

Завдання 18

Інструкція: уважно прочитай речення, закінчи думку.

Андрійко насипав корму... . Дівчинка годує... . Наш кіт товаришує з сусідським... У нашій кішки четверо... Сергій налив води... . Хлопці покликали... Андрійко грався з ... Красиві банти на ...

Завдання 19

Інструкція: уважно прочитай речення, допиши слова.

У мене є старш _____ брат. Сусідн _____ будинок пофарбували у білий колір. Сашко зрадів перш _____ снігу. Діти зняли верхн _____ одяг. Ми у лісі побачили дик _____ кабана. Олег малював зелен _____ олівцем. Діти зустрілися з давн _____ знайомим. Наш клас знаходиться на друг _____ поверсі. У дворі росте велик _____ береза. Діти не знайшли материн _____ хустки. Маша живе у велик _____ родині. Петрик писав на уроці нов _____ ручкою. Брат Сашка навчається у молодш _____ школі. Яскраво світить веснян _____ сонце. Давно не було яскрав _____ сонця. Всі люди радіють зимов _____ святу. Діти побачили велик _____ озеро. Людина з добр _____ серцем. На нічн _____ небі блищали зірки. Прилетіли перелітн _____ птахи. Оленка зраділа смачн _____ цукеркам. Андрій знайшов нов _____ друзів. В нашому саду ростуть фруктов _____ дерева. Сашко отримав табель з гарн _____ оцінками. Місто стоїть на висок _____ пагорбах.

Організація контролю за використанням відмінкових закінчень у результаті порівняння правильного і неправильного варіантів використання морфеми відбувається двома етапами. На *першому етапі* застосовується вправа з двох частин. У підготовчій частині учитель просить учнів доповнити висловлювання та фіксує їхню увагу на правильно названій словоформі доданого слова. Таким чином формується еталон (правильний варіант) відповіді, із яким порівнюватимуться словоформи, що називаються педагогом в основній частині вправи. У ній учитель повторює висловлювання, що пропонується учню в підготовчій частині, проте вже в повному обсязі. При цьому він свідомо вживає останнє слово неправильно і пропонує дитині оцінити точність такого вислову. Для того, щоб уникнути випадкових відповідей, у вправі використовується конфліктне речення без будь-яких помилок у граматичному оформленні.

Закріплення контролю та формування самоконтролю за використанням у мовленні словотворчих і граматичних морфем здійснюється на основі оцінки дитиною морфологічного оформлення висловлювань учителя, ровесників або власних.

Другий етап передбачає формування морфемного аналізу, що спонукає до правильного оволодіння системою словотворення та словозміни, і лежить в основі опанування морфологічного принципу письма. Проведення діагностичного експерименту засвідчує те, що в учнів із ТПМ зазначений аналіз є недостатньо сформованим. В основі морфем-

ного аналізу лежать уміння визначати позицію морфеми в слові, тобто знаходити спільну морфему, тому метою наступного завдання є формування уміння знаходити певну морфему.

Завдання 20

Інструкція: прочитай визнач, які слова містять спільну морфему. Наприклад: **привезли** – **принесли**, **відплили** – **відійшли**.

Наступні завдання поступово ускладнюються, що передбачає диференціацію схожих морфем, які знаходяться у кінці та в середині слова.

Завдання 21

Інструкція: уважно прочитай слова та визнач морфеми, поясни місце їх знаходження.

Листок, місток, дзвінок, дубок, садок, зелененький, червоненький, жовтенький, гарненька, солоденька.

Метою наступного завдання є формування уміння знаходити спільну морфему, що передбачає перехід учнів від фонологічних до морфонологічних узагальнень.

Завдання 21 (а)

Інструкція: прочитай слова вголос, назви спільні суфікси.

Сестричка, паляничка, криничка, лисичка, полицка, водичка, кришечка, лялечка, чашечка, літечко.

Черговим напрямом методики корекції є формування в учнів навичок словотвірного аналізу, який розпочинається з виокремлення утвореної морфеми.

Завдання 22

Інструкція: випиши з віршів спільнокореневі слова парами, підкресли слово, від якого утворилось інше.

*Не зву тебе журавель,
Щоб ти не журився,
А зву тебе веселиком,
Щоб ти веселився.*

(О. Пчілка)

У формуванні словотвірного аналізу особлива увага приділяється умінням виконувати зазначений аналіз похідних слів.

Завдання 22 (а)

Інструкція: прочитай, назви твірні слова, з яких утворились похідні.

Перейти, пересолити, перенести, доробити, дочитати.

У методиці формування різних видів мовного аналізу ми взяли до уваги вміння здійснювати диференціацію звукової, складової і морфемної структури слова.

Під час корекційного навчання виконувалися спеціально розроблені порівняльні за-

вдання, у яких слово слугувало матеріалом для різних видів мовного аналізу. На початковому етапі слово розчленовувалося на букви, потім на склади, а на завершальному етапі – на морфеми. При цьому основну увагу учнів із ТПМ було спрямовано на усвідомлення того, що елементи, які виділяються в слові, мають різне функціональне призначення:

- букви необхідні для переведення звукової оболонки слова в писемну форму;
- склади виділяються в слові для того, щоб учні опанували дію переносу;
- морфеми потрібні для оволодіння орфографічними правилами.

На нашу думку, великого значення набуває розуміння функціонального призначення структурних елементів слова та практичних завдань різних видів мовного аналізу, що було важливим, адже сприяло підвищенню рівня усвідомленості виконуваних учнями аналітичних навчальних дій. Запропонована методика корекційно-розвивального навчання з подолання дизорфографічних помилок в учнів із ТПМ підтвердила свою ефективність у процесі формування структурних складових орфографічної навички.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алгазіна Н. Н. Формирование орфографических навыков / Н. Н. Алгазіна. – М. : Просвещение, 1987. – 159 с.
2. Богоявленский Д. Н. Психология усвоения орфографии / Д. Н. Богоявленский. – М. : Просвещение, 1966. – 304 с.
3. Корнев А. Н. Нарушения чтения и письма у детей (диагностика, коррекция, предупредительные): [уч.-метод. пособие] / А. Н. Корнев – СПб. : МММ, 1997. – 286 с.
4. Пригода З. С. Аналіз помилок писемного мовлення в учнів 5 – 6 класів зі значними порушеннями мовлення / З. С. Пригода // Особлива дитина: навчання і виховання. – К. : « Педагогічна преса», 2014. – № 1. – С. 68 – 71.
5. Сботович Е. Ф. Психолінгвістичка структура речової діяльності і механізми її формування / Е. Ф. Сботович. – К. : ИЗМН, 1997. – 44 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Alhazina N. N. (1987) Formirovanie orfraficheckyykh navykiv Orthographic skills formation Moskva, Prosveshchenie. (In Russian).
2. Bohoyavlenskiy D. N. (1966) Psyknolohiya usvoeniya orfohrafii Psychoiogy of orthography digestion Moskva, Prosveshchenie. (In Russian).
3. Kornev A. N. (1997). Narushenie chteniya i pisma u detej (diagnostica, korekcija, predupregdenie) (Violations of reading and writing in children (diagnosis, correction, prevention): [study guide]) SPb.: MiM (In Russian).
4. Pruhoda Z. S. (2014). Written speech mistakes analysis at students of 5-6th grades with severe speech disabilities. Osoblyva dytyna: navchannia I vykhovannia. – Kuiv. : The pedagogical press, 1, 68 – 7. (In Ukrainian).
5. Sobotovich E. F. (1997). Psiholingvisticheskaja struktura rechevoj dejatel'nosti I mehanizmy ejo formirovanija (Psycholinguistic structure of the speech activity and mechanisms of its formation), Kyiv, IZNM. (In Ukrainian).